

הכשרת כלים לפסח

לתשומת לבכם: סוכם בשעות הקטנות של הלילה ולא עבר הגהה.

'היתרא בלע' ו'איסורא בלע'

א. בספר במדבר מתארת התורה את דרך הכשרת הכלים שנלקחו כשלל במלחמת מדין. משם למדו חכמים שיכבולעו כך פולטו.

ב. המשנה בסוף מסכת ע"ז קובעת כיצד יש להכשיר כלים שונים שנלקחים מגויים. היא קובעת ש'את שדרכו להטביל - יטביל, להגעיל - יגעיל, ללבן באור - ילבן באור'. אי לכך, יש ללבן שיפודים ורשתות צלייה (אסכלא).

ג. הגמרא מקשה מדוע צריך ליבון לשיפוד ואסכלא, הרי שנינו לגבי קדשים שדי להגעיל את השיפוד והאסכלא! הצורך בהכשרת כלי קדשים הוא מפני שהיום בולע השיפוד מבשר הזבת, ומחר או מחרתיים נעשה הבשר - ובכלל זה הבלוע בכלי - נותר. אם כן, היינו מצפים שכשם שבכלי גויים הבלועים מנבלות וטרפות דרוש ליבון כדי להכשיר את הכלי, כך בשיפודי קודש הבלועים מותר נידרש לליבון, ולא נסתפק בהגעלה.

במילים אחרות: אם רק ע"י ליבון נפלט כל הטעם הבלוע בכלי, מדוע שבקדשים נסתפק בהגעלה, הרי נשאר נותר בכלי? ואם כבר ע"י הגעלה נפלט כל הטעם, מדוע אנו מצריכים ליבון לכלים הבלועים מאיסורים?

ד. רב ששת מתרץ שישנו הבדל יסודי בין כלי עכו"ם לכלי קודש: כשכלי הגויים בולעים, הם בולעים מאוכל שהוא כבר איסור. משא"כ בכלי הקדש, שבזמן בליעתם הם בולעים היתר, ורק אח"כ נעשה הקודש לנותר. דהיינו, למרות שהגעלה אינה מפליטה את כל הטעם הבלוע, מ"מ בקדשים די בהגעלה, כיון שהבליעה היתה של היתר.

רבא מקשה על החילוק הנ"ל, שהרי כשהשיפוד פולט מהבלוע בו הוא פולט איסור - בין בכלי עכו"ם ובין בכלי קודש! בעקבות קושיית רבא, כמה אמוראים דוחים את תירוצו של רב ששת, ומיישבים המשניות באופנים אחרים.

התירוץ האחרון, והוא זה שנפסק להלכה, הוא תירוצו של רב אשי: יש לקבל את חילוקו של רב ששת בין 'איסורא בלע' ל'היתרא בלע', למרות שבשעת הפליטה נפלט איסור. כי היות שפליטת הטעם מהשיפוד אינה ניכרת (לא איתיה לאיסורא בעיניה), אנו הולכים אחר שעת הבליעה.

האם חמץ הוא 'היתרא בלע' או 'איסורא בלע'?

א. הראשונים מתמודדים עם סתירה ביחס לדרך הכשרתם של סכינים: בחלק מהמקורות מצויין שיש ללבן סכינים (תוספתא ע"ז; ירושלמי; גמרא בחולין). ואילו בגמרא בפסחים דן רב אשי בהכשרת סכינים, ואע"פ שלדעתו יש ללבן את הלהב, הגמרא מסכמת בהלכתא שדי בהגעלה בכלי ראשון.

ב. הראב"ד מיישב הסוגיות כך: המקורות שבהם כתוב שיש ללבן את הסכינים עוסקים בסכינים הבלועים באופן ש'איסורא בלע', ואילו הגמרא בפסחים עוסקת בחמץ שהוא 'היתרא בלע'. חמץ מוגדר כבליעת היתר, מפני שבשעת הבליעה היה החמץ מותר, ונאסר רק בפסח, לכן די לו בהגעלה. למרות שרב אשי סובר את החילוק בין 'איסורא בלע' ל'היתרא בלע', הוא עצמו הצריך ליבון ללהב הסכינים שבלעו חמץ, מפני שחשש לדעת האמוראים החולקים עליו וסוברים שיש ללכת אחר שעת הפליטה ולא אחר שעת הבליעה. אבל לדינא הלכה כרב אשי [שבמס' ע"ז], ודי להגעיל סכיני פסח.

ג. גם הרמב"ם סובר כנראה כראב"ד, ולכן בהלכות חמץ ומצה לא נזכר כלל ליבון. מסיבה זו יש אצלו חילוק בין סכינים הנלקחים מעכו"ם, שאותם יש ללבן, לסכיני פסח שאותם די להגעיל.

ד. אולם הרמב"ן, הרשב"א וראשונים אחרים חולקים, וסוברים שחמץ מוגדר 'איסורא בלע', וטעון ליבון. לדעתם ההבדל בין 'איסורא בלע' ל'היתרא בלע' הוא האם בשעת הבליעה היה למאכל הבלוע את ה'שם' שיש לו בשעת הפליטה. בעוד שחמץ ונבלות וטרפות שמים עליהם כבר בזמן הבליעה, קדשים אינם נעשים נותר אלא אחר שנבלעו בכלי.

ה. לדעת הרמב"ן הסיבה שאפשר להקל בקדשים היא, ששם 'נותר' אינו ראוי לחול אלא אותו חלק בלוע שיכול להיפלט ע"י הגעלה, שהוא דבר חשוב שיכול לתת טעם. לכן אף שהגעלה לא הועילה להוציא את כל הטעם הבלוע בשיפוד, מ"מ אין טעם זה אוסר את הכלי. אבל בחמץ ששמו עליו כבר בזמן הבליעה, אנו מקפידים גם על המעט שנותר בכלי אחר ההגעלה.

ו. הריטב"א מציע הסבר נוסף, ונראה שכך כוונתו: כשהכלי בלע מהיתרא, אז אנו מסתפקים בהגעלה אע"פ שמעט מהאיסור נשאר בכלי, מפני שאותו מעט מעולם לא היה ניכר כאיסור, וגם מחמת מיעוטו לעולם לא יתן טעם במאכלים אחרים.

אבל בחמץ - אע"פ שגם הוא מעולם לא היה ניכר כאיסור ולא יתן טעם - מכל מקום יש לאסור, כי בחמץ אפילו 'משהו' אוסר. חומרתו הייחודית של חמץ שאוסר אפילו שאינו נותן טעם, באה לידי ביטוי בכך שצריך להסיר את כל מה שבלוע בכלי. לדבריו גם בחמץ וגם בכלי עכו"ם צריך ליבון, אבל מסיבות שונות.

ז. בהמשך נסביר כיצד התמודדו הרמב"ן וסיעתו עם הגמרא בפסחים.

ח. להלכה פוסק השו"ע כסיעת הרמב"ן, שחמץ 'איסורא בלע', ולכן כלים שמשתמשים בהם באור טעונים ליבון. בליבון כזה יוצאים ניצוצות מהכלי המלובן ('ליבון חמורי'). גם הרמ"א כתב שנוהגים כשו"ע, ורק במקום שמדינא אין צורך בליבון סומכים על ליבון קל יותר, כזה שבו קש נשרף על הכלי מעברו השני ('ליבון קלי').

ט. הערה אחרונה: אף שהשו"ע מגדיר ליבון חמור ככזה שיוציאים בו ניצוצות מהכלי המלובן, היום בשל איכות המתכות וצורת העיבוד שלהן קשה להגיע לחום כזה, ואפשר להסתפק בחום של 350-400 מעלות. ראו בסוף הסיכום, מתוך ספר זיכרון לרב פפויפר, עמ' 311.

הכשרה לפי רוב תשמישי הכלי

א. ראינו לעיל כיצד התמודדו הראב"ד וסיעתו עם הסתירה בדיני הסכינים (לעיל אות א), אך לא כיצד הרמב"ן וסיעתו יישבו הקושיה.

ב. הרמב"ן כתב שלעולם די להכשיר סכינים בהגעלה, ואינם צריכים ליבון: שאלת רבינא לרב אשי בגמרא בפסחים היא האם כשמכשירים כלים יש ללכת אחר אופן השימוש הרגיל של הכלי, ובמקרה של סכינים רוב שימושם אינו על האש אלא בחום של כלי ראשון (הסבר לאופן חישוב רוב תשמישים מובא בר"ן), ולכן נסתפק בהגעלה; או שצריך לחשוש לפעמים המועטות שהסכין באה באש יחד עם חמץ, ואז נצטרך ללבן את הסכין. רב אשי סבר שיש לחוש לגם למיעוט התשמישים, והגמרא פוסקת להלכה שדי להכשיר כפי רוב תשמישים.

המקורות שהצריכו ליבון לסכינים אינם להלכה - הירושלמי הלך כסברת רב אשי שלא נפסקה; את התוספתא יש להגיה; הגמרא בחולין כתבה שצריך ליבון אך בעצם התכוונה שצריך להכשיר, ולא ירדה לדרך ההכשרה.

ג. יש להעיר שלכאורה הרמב"ן וההולכים בשיטתו סותרים את עצמם: מחד הם סוברים שכשאיסורא בלע לא נסתפק בהגעלה, למרות שרוב האיסור יפלט מהכלי; ומאידך, הם מאפשרים להכשיר לפי רוב תשמישים, ולא חוששים למעט שנבלע בכלי על האש ולא נפלט ע"י ההגעלה. ולהלן נדון בזה עוד [באות ז].

ד. יישוב נוסף מובא ברשב"א בשם ריב"ם, והוא שיש לחלק בין סכינים גדולים לקטנים: בסכינים קטנים לא משתמשים במגע ישיר עם האש, לכן די להגעילם; ואילו בסכינים גדולים משתמשים לפעמים כשיפוד, ולכן צריך להגעילם, אע"פ שעיקר השימוש שלהם אינו באש. לפי זה, כשלוקח סכינים מגויים, גם בסכינים קטנים צריך ללבן את קצה הלהב, מפני שהגויים משתמשים בקצה הלהב כדי לתקן את הפתילה בנרות חלב.

ה. ר"ת דחה את סברת ריב"ם, שהרי המשנה הסתפקה בהדחה לצלחות וכוסות, אע"פ שאי אפשר שלא ישתמש בהם לפעמים בחם. נראה שהרמב"ן עצמו לא יסכים שיש ממשנה זו ראייה, דא"כ איך טעו רב אשי והירושלמי לחשוש למיעוט תשמישים.

ו. לראב"ד וסיעתו אין ראייה מהגמרא בפסחים אם הולכים אחר רוב תשמישים. גם לא ברור אם הם יסכימו לראייה מהמשנה, כמו שהרמב"ן לא מסכים לה.

ז. (מקורות אלו נשמטו מדף המקורות, והעתקתי אותם בסוף הסיכום) השו"ע פסק בהלכות פסח שאפשר ללכת אחר רוב תשמישים. והרמ"א כתב שהמנהג שלא ללכת אחר רוב תשמישים, אלא לחוש גם למיעוטים.

הט"ז כתב שהרמ"א החמיר מפני המון העם שאינם יודעים לחלק בין רוב תשמישן בכלי ראשון לרוב תשמישן בצונן.

הפרי מגדים תמה מדוע די בהכשרה לפי רוב תשמישים, שהרי להיכן הלכה הבליעה של התשמיש המועט? וכתב, שלשיטת השו"ע [בסי' תמוז] שנותן טעם לפגם מותר בפסח, אפשר ליישב שההיתר הוא דוקא בכלי שאינו בן יומו שאז נותן טעם לפגם, ובכה"ג לא גזרו אטו קדירה בת יומה. ובכלי בן יומו באמת צריך להכשיר באופן החמור.

אבל לשיטת הרמ"א [בסי' תמז] שמחמירים לאסור גם טעם חמץ שהוא לפגם אפילו במשהו, לכאורה צריך להכשיר באופן החמור מדינא, ולא מחומרא בעלמא כמו שכתב הט"ז. ונותר בצ"ע.

ח. בחלק יורה דעה, פסק גם השו"ע שיש לחוש גם למיעוט תשמישים, ולכן צריך ללבן סכינים הנלקחים מגויים. האחרונים עמדו על הסתירה בעמדת השו"ע. הגר"א תרץ שעיקר דעתו כמו שפסק באו"ח, ללכת אחר רוב תשמישים, וביו"ד פסק לחומרא בעלמא לחוש לדעת ריב"ם.

ט. לסיכום ברצוני להעיר שתי הערות: למרות שראינו שניתן להכשיר סכינים לפסח ע"י הגעלה, לפעמים בסכין ישנן גומות שאינן מתנקות לגמרי משירי מזון. במקרה כזה הסכין טעון ליבון.

י. הערה שניה, שלמרות שניתן להכשיר כלים לפסח, הט"ז [ס"ק ה] כתב שמי שיכול להדר ולקנות כלים חדשים עדיף שיעשה כן, ויהיה כמו רב אשי ש'לדידי חדתא קא עבדינן'.

כיצד יש להכשיר מחבת?

א. הראב"י ('אבי עזרי') מספר, שאחר מות אביו נאמר לו שאביו היה מצריך ליבון למחבתות. הראב"י עצמו תמה על זה, שהרי מהמקורות עולה שחכמים נתנו לטיגון ובישול מעמד זהה, ושניהם בהגעלה ולא בליבון, וכן הוא המנהג.

הרשב"א [תורת הבית ב"ד ש"ד, לא הבאתי במקורות] הצריך ליבון, מפני שלפעמים השמן שבמחבת מתייבש, והחמץ שבמחבת נשרף על המחבת.

הרא"ש תמה על הרשב"א, שהרי גם בסירים לבישול קורה שהנוזלים מתייבשים והמוצקים נשרפים על התחתית, ובכל זאת כולם מסתפקים בהגעלה. אלא לעולם, כיון ש'לחלוחית משקה יש בתבשיל אלא שהוא יבש אצל דופני הקדירה - לא מיקרי תשמישו ע"י האור להצריכו ליבון'.

ב. השו"ע פסק ביו"ד, שבמחבת של חמץ די בהגעלה, ואילו במחבת של גויים צריך ליבון. להבדל הזה ניתנו שני הסברים:

ג. הלבוש ואחרים בארו שבחמץ די בהגעלה מפני שהוא 'היתרא בלע', ואילו מחבת של גויים היא 'איסורא בלע'. צריך עיון בזה, שהרי לעיל ראינו שהשו"ע פסק שגם חמץ הוא 'איסורא בלע'.

ד. הרמ"ע מפאנו באר שבמחבת חמץ הבליעה נעשית ע"י אמצעי שאינו חמץ - שמן או מים. לכן אע"פ שישנו חמץ במחבת, הבליעה אינה ישירה מהחמץ לכלי, ואנו מסתפקים בהגעלה. ואילו במחבת של גויים לפעמים בליעת האיסור היא ישירה, כגון שהגויים מטגנים בשומן או דם, ובליעה ישירה טוענת ליבון.

ה. הפרי מגדים [ביו"ד שם, לא הובא במקורות] תמה על טעמו של הרמ"ע, שהרי בפרשת מלחמת מדין התורה הסתפקה בהגעלה לכלים ששימושם בכלי ראשון, ולדברי הרמ"ע צריך היה לחשוש שמא הגויים השתמשו בחלב ודם באופן המצריך ליבון. אלא לעולם כשהמחבת בולעת ע"י נוזל - כגון בירה וויסקי - דיה בהגעלה, ואם בלעה שלא ע"י נוזל אז היא טעונה ליבון. נראה שלדעתו החילוק בין חמץ לאיסורים הוא כביאור הלבוש.

ו. לדעת הש"ך יש נפק"מ בין טעם הלבוש לטעם הרמ"ע, כשמכשירים כלי מבשרי לחלבי: דאילו לטעם הלבוש הוי היתרא בלע, ודי בהגעלה; ואילו לטעם הרמ"ע צריך ליבון, כי לפעמים נוזל הטיגון עצמו בשרי או חלבי והבליעה ממנו ישירה.

ז. אולם החת"ס כתב שאין נפק"מ בזה, ואף הרמ"ע לא אסר בבליעה ישירה אלא באופן שיש איסור בזמן הבליעה, כגון שטיגן בשר בשומן בכלי חלבי, או שבישל חלב בכלי בשרי. אבל סיר בשרי שרוצה לעשותו חלבי או להיפך אינו צריך אלא ליבון.

ח. יש להעיר, שלפי שתי השיטות אם משתמשים במחבת ללא שמן - כגון במחבתות טפלון - המחבת תצטרך ליבון. והיות שליבון הורס את מחבתות הטפלון, אי אפשר להכשירן.

הכשרת כלים מבשרי לחלבי ולהיפך

א. המגן אברהם מביא בכמה מקומות שישנו מנהג שלא להעביר כלים מבשרי לחלבי ולהיפך (אפילו ע"י הכשרה, כמובן). טעם המנהג, שאם יהיה מותר לעשות כן, אנשים יחזיקו סט אחד של כלים ויחליפו אותו תדיר מבשרי לחלבי ולהיפך, ועלולים לבוא לידי טעות.

לדעת ערוך השולחן [יו"ד סי' קכא סעיף יא, לא הובא במקורות] אין לחוש לכך כלל, ואין לנו לגזור גזירות מדעתנו מה שלא גזרו חז"ל. והביא ראיה לכך שמותר להעביר כלים באופן זה.

ב. באחרונים מוזכרים מצבים שונים בהם ניתן להעביר מבשרי לחלבי, אף לדעת המגן אברהם, והדברים הובאו בדף המקורות. המאפיין המשותף לכל ההיתרים הוא, שבאופנים הללו קטן החשש לבלבול באופן משמעותי.

ג. אחד האופנים להיתר שהזכירו הפוסקים הוא, שניתן להכשיר כלי ע"י ליבון. טעם ההיתר, כי ליבון הוא מעשה גדול, ואחריו אין חשש שישכח אם הכשיר הכלי או לא. לפי זה יש מקום לדון בתנורי 'פירוליטי', שתהליך הניקוי העצמי שלהם נחשב כליבון, שאפשר שמצד המנהג אין להעביר תנור כזה מבשרי לחלבי, היות שתהליך הליבון שלהם אינו מעשה גדול ומשמעותי כ"כ, ואפשר לטעות בו. ויש לדון בדבר.

מקורות נוספים

שו"ע ורמ"א סי' תנא סעיף ו

כל כלי הולכין בו אחר רוב תשמישו; הלכך קערות אע"פ שלפעמים משתמשין בהם בכלי ראשון על האש, כיון שרוב תשמישן הוא בעירו שמערה עליהן מכלי ראשון, כך הוא הכשרן. הגה: ויש מחמירין להגעיל הקערות בכלי ראשון (טור בשם אבי העזרי ומרדכי פ' כל שעה ותוספות סוף מסכת ע"א), וכן הוא המנהג. וכן בכל דבר שיש לחוש שמא נשתמש בו בכלי ראשון, כגון כפות וכדומה לזה (הגהות מיימוני פ"ה ואגור). ויש מחמירין להגעיל כל כלי שתיה אע"פ שתשמישן בצונן, משום שלפעמים משתמשין בהם בחמין (רבינו ירוחם); וכן הוא המנהג להגעילן, ובדיעבד סגי להו בשטיפה. וקערות גדולות שלא יוכל להכניס תוך כלי ראשון, יתן עליהם אבן מלובן ויערה עליהם רותחין מכלי ראשון, והוי ככלי ראשון. וכן כל כיוצא בזה. ויעביר האבן על כל הכלי, שאז מגעיל כולו (מרדכי פ' כל שעה והגהות מיימוני פ"ה ואגור ואיסור והיתר הארוך כלל נ"ח).

שו"ע ורמ"א או"ח סימן תמז סעיף י

נותן טעם לפגם, מותר גם בפסח. הגה: ויש מחמירין, וכן נוהגין באלו המדינות. ובמקום שיש מנהג להחמיר, אפילו משהו ונותן טעם לפגם אסור.

ט"ז אורח חיים סימן תנא

(יא) להגעיל הקערות. - נראה טעם חומרתו מפני המון העם דלא ידעו לחלק בין רוב תשמישן בכלי ראשון או לפעמים...

פרי מגדים משבצות זהב שם

עיי' ט"ז. משמע חומרא בעלמא. ובאליה רבה אות ח"י דיעבד סומכין אדיעה א'. ועיי' פרי חדש [אות ו] החמיר, ובשם הרמ"ע מפאניו ז"ל [סימן צו] שאם שימש תוך מעת לעת בכלי ראשון או עיי' אש צריך ליבון, ובאין ידוע יש שמקל, ועיי' עולת שבת [ס"ק ז] כתב כן. וקערות דסגי בכלי ראשון, אף לפעמים כופין על המחבת, ובסעיף י"א [בהגה] יש מחמירין במחבת וכן המנהג, מכל מקום כולי האי לא מחמירין בקערות, ועיי' מ"א [ס"ק] למ"ד ואי"ה שם יבואר.

וי"ל הבליעה שבהן פעם אחת מכלי ראשון או עיי' אש להיכן הלך, בשלמא המחבר בסימן תמ"ז סעיף י' דנותן טעם לפגם בפסח שרי אתי שפיר דהולכין בתר רוב תשמיש ופעם אחת תו אינו בן יומו, וכחאי גוונא לא גזרו אטו קדירה בת יומה, דהולכין אחר רוב תשמיש. וגם על זה קשה קצת

דנותן טעם לפגם דיעבד שרי

לא לכתחלה, ועיי' עבודה זרה [עה, ב] בכלי מדין לא אסרה תורה אלא בן יומו ולמאן דאמר אין מבטלין איסור דין תורה קשה הא נותן טעם לפגם מטעם ביטול ורק דיעבד שרי,

וי"ל בכמה גוונים. אבל להר"ב

דמחמיר בסימן תמ"ז [שם] נותן טעם לפגם ומשהו, ואף דיעבד אוסרין המאכל, ואף

בהפסד מרובה, וכן נוהגין מורי הוראות (לבד למכור שיש לצדד

כמו שכתוב בסימן ת"נ במ"א ס"ק י"ב), א"כ ראוי להגעיל

מדינא קערות בכלי ראשון עכ"פ, ודיעבד צ"ע.

מה שנתקשית על ענין ליבון חמור, ששיעורו, עד שיהיו ניצוצות ניתזין מהכלי, וכמבואר בטור ובשו"ע סימן תנ"א סעיף ד', שכמה וכמה פעמים ניסית ללבן ליבון חמור, ולא ראית ניצוצות יוצאים מהכלי, גם אני נתקשיתי בזה מאד, ואחר שביררתי אצל מומחים לדבר, נתברר לי, כי כדי שיהיו ניצוצות יוצאים מהכלי עצמו, צריך יותר וכך שהיה מתקבץ שם הרבה טעם מהאוכל, וכשהיו מחממים את הכלי בחום גבוה, היה טעם האוכל הבלוע נהפך לפחם, ופחם זה היה מוציא ניצוצות, עד שהיו נראים ניצוצות יוצאים מן הכלי.

אמנם בזמנינו, כשמיצרים כלי מתכת, דוחסים את החומר מאד, יש הרבה פחות אויר בתוך גוף הכלי, והטעם הנבלע בו הוא מעט מאד, ולכן, כשמחממים הכלי בחום גבוה, אף אמנם, שהטעם הבלוע הופך לפחם, בכל אופן אין ניכרים ניצוצות כלל, כיון שיש מעט מאד טעם, שנהפך לפחם, ובוה כבר נסתלקה התמיהה הראשונה, למה בזמנינו אין רואים ניצוצות יוצאין.

ושאלתי באיזה שיעור חום, שמחממים המתכת, כבר יהפך הטעם, הבלוע בה לפחם, ואמר לי שלדעתו כבר ב-350 מעלות צלזיוס, אבל בודאי אין צריך יותר מ-400 מעלות צלזיוס, כדי שכל הטעם הבלוע ייהפך לפחם, ונסתלקה גם התמיהה השניה, איך אפשר לחמם בחום כ"כ גבוה, שניצוצות יצאו מן המתכת, שאי"ז מן המתכת עצמה, אלא מן הטעם שהפך לפחם, ולזה דיו בשיעור חום של בין 350-400 מעלות צלזיוס.

אודות החס"ה

החותם באהבת עולם לעמלים בתוה"ק

אהרן בן א"א יעקב פפויפר.